

T.C.
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü

9 MİLLETLERARASI
TÜRK HALK
KÜLTÜRÜ KONGRESİ

GELENEK GÖRENEK VE
İNANÇLAR

HEDİYE VE HEDİYELEŞME KAVRAMLARINDAN HAREKETLE VELİLER ETRAFINDA ANLATILAN EFSANELER ÜZERİNE BAZI TESPİTLER

Sezai DEMİRTAŞ¹

Giriş

Halk anlatıları milletlerin sosyo-kültürel yapısını yansıtan sözlü kültür ürünleridir. Anlatılara bu gözle bakıldığı zaman şekillendiği toplumun dinsel inançlarından, gelenek ve göreneklerinden belirgin izler görebilmek mümkündür. Toplum hayatına dair oldukça zengin bilgiler barındıran efsaneler de bu anlatı türlerinden birisidir. Belirli bir olay, şahıs ve mekâna bağlanan, inandırıcı, kısa ve nesir şeklindeki anlatılar olarak tanımlayabileceğimiz efsaneler yeni şahıs ve olaylar etrafında kolayca şekillenebilmeleri sebebiyle günlük hayatta varlıklarını canlı bir biçimde sürdürebilen metinlerdir. Efsanelerin oluşumu insanlar başta olmak üzere hayvanlar, bitkiler, yeryüzü şekilleri (dağ, tepe, göl vb.) ve insan eseri yapılar (kale, köprü, hamam vb.) gibi neredeyse hayatın içindeki bütün varlıklarla ilişkilidir. Veliler etrafında oluşan efsaneler bunlar içerisinde önemli bir bölümü oluşturmaktadır.

Halk arasında veli, baba, dede, şeyh, eren, ermiş, evliya gibi çeşitli adlandırmalarla tanınan kişilere ait türbe, mezar veya makamlara Anadolu'nun en küçük yerleşim birimlerinde bile rastlamak mümkündür. Bu kişiler etrafında şekillenen kültürlerin (atalar kültü, veli kültü vb.) bir parçasını oluşturan bu efsaneler, taşıdıkları kültürel öğelerle ayrı bir değer ifade etmektedir.

Bu bildiri, Anadolu coğrafyasında veliler etrafında teşekkül eden efsaneleri hediye ve hediyeleşme kavramlarından hareketle ele alarak onların arasındaki ilişkilerde bu kavramların nasıl algılandığını, taraflar arasında alınıp verilen hediyelerle hangi duygu ve düşüncelerin ne şekilde ifade edilmek istendiğini efsane metinleri üzerinden anlama ve anlamlandırma amacı taşımaktadır.

1 Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, Konya: demirtassezai@gmail.com.

Hediye ve Hediyeleşme Kavramları Üzerine

Türkçede *armağan* kelimesiyle ifade edilen, Arapçada “yol göstermek doğru yola iletmek” manasındaki hidayet kökünden türeyen *hediye* (hediye) kelimesi, insanlar arasında sevgi ve dostluk nişanesi olarak veya muâşeret kaidesi uyarınca karşılıksız verilen nesne anlamını taşımaktadır (Bardakoğlu 1998: 151).

İlkel olsun, çağdaş olsun bütün kültürlerde yaygın biçimde görülen hediye; evrensel, kültürel ve işlevsel bir gelenek olarak insanlar tarafından önemli günleri hatırlatmak veya dostlukları ifade etmek gibi amaçlarla verilmektedir. Dinî, ahlaki ve ekonomik yaşamda hediyein önemli bir yer tuttuğu ilkel toplumlarda, bu durum bir istem olmayıp toplumsal zorunluluklar sisteminin bir parçasıdır. Yani hediye verme ve almanın bir zorunluluğu temsil ettiği bu toplumsal yapıda, mallar hediye yoluyla değiş tokuş edilmektedir. Eski bir ticaret örneği olan *kula*, ilkel toplumdaki hediyeleşmelerin törensel uygulamalarından biridir. Alışverişin değiş tokuş esasına dayandığı, ticaret ortaklarından birinin kendi ürününü bazı hediyelerle birlikte ortağına veya ticaret kardeşine götürdüğü, onun hediye ve mallarını aldıktan sonra geri döndüğü bu alışveriş şeklinde cimri davranışlar ayıplanır ve *kula* sisteminden çıkarılır (Tezcan 1989: 29-31).

Köklü geçmişe dayanan hediyeleşme şekillerinden biri de *potlaçtır*. Kaynaklarda Kuzey Amerika kıyılarında kabile şefleri ve zengin kimselerin sahip olduğu değerli nesnelere doğum, ölüm, erginlenme törenleri vb. önemli olaylarda başkalarına bağışlanması veya yok etmesi geleneği şeklinde ifade edilen potlaç, ani zenginleşme nedeniyle toplumsal eşitliğin bozulduğu toplumda bu dengesizliği paylaşarak yok etme amacı taşıyan bir uygulamadır (Emiroğlu-Aydın 2003: 704-705). Kimi araştırmacılar ise potlacı, aslında çok eskiden kalma tuhaf bir inanç sisteminin devamı olarak görmektedirler. Bu anlayışa göre yerliler ürettikleri, topladıkları veya avladıkları ürünler ellerinde kaldığı zaman yaşamlarının lanetli olacağına inandıklarından onları hemen imha etme yani elden çıkarma yoluna gitmişler, böylelikle de potlaç geleneğinin temellerini atmışlardır (Akay 2016: 45).

"Armağan kültürü" veya "karşılıklı yükümlülük/simgesel değiş tokuş düzeni" gibi adlandırmalarla da ifade edilen potlaç geleneğinin Türk kültüründeki şekli ise "yağma toyu" (han-ı yağma) dur (Göka 2017: 147). Dede Korkut Kitabı'nda bir örneğiyle karşılaşılan yağma toyu, İç Oğuzun Dış Oğuz'a *Asi Olup Beyrek'in Öldüğü Boy*'da Salur Kazan'ın evini sadece İç Oğuz'a yağmalatmasından dolayı İç Oğuz ile Dış Oğuz arasında kanlı bir mücadele yaşanmasına sebep olur (Ergin 2004: 243-251). Dîvânü Lugâti't-Türk'te, bayramlarda ve hükümdarların ziyafetlerinde yağmalanmak için kurulan minareye benzeyen ve göğe doğru 30 arşın yüksekliğindeki sofraya şeklinde açıklanan "*kençliyü*" (Kâşgarlı Mahmud 2014: 528) kelimesi ve yine Dede Korkut Kitabı'nın *Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu*'nda çocuk sahibi olmak isteyen Dirse Han'ın, tepe gibi et yığıldırıp göl gibi kırmızı sağdırarak düzenlediği büyük toy (Ergin 2004: 81) da potlaç geleneğinin Türk kültüründeki varlığını göstermektedir.

Toplumların önemli kültür öğelerinden biri olan hediyeleşme, Türk milletinin kültürel kodlarında varlığını geçmişten günümüze güçlü şekilde devam ettiren bir gelenektir. Kadim Türk töresinde hediyeleşmenin bir gelenek hâlini almasında bazı önemli günlerin etkisi görülmektedir. Özellikle yılbaşı ve bayramlar bu geleneğin icra edilmesi için en uygun zamanlardır (Dingç

2009: 1057). Türk saray âdetlerinden biri olan **nevruziyye pişkeşi**, resmi yılbaşı kabul edilen Nevruz'da, başta hükümdarlar olmak üzere devlet ricaline armağanlar verilmesi ve alınması geleneğidir. Bu geleneğin Osmanlılarda yaygın olarak uygulandığına dair bilgilere kaynaklarda rastlamak mümkündür (Çay 1985: 177-178). Türk devlet töresinde kökleri eskilere kadar uzanan hediyeleşme geleneğinde kullanılan nesnelere bakıldığı zaman atın yaygın bir şekilde sunulduğu görülmektedir. Türklerin hayatındaki önemi dolayısıyla ilk dönemlerden günümüze kadar han, hakan, hükümdar ve sultanlar tarafından alınıp verilen hediyelerin başında gelen at, devlet yöneticilerinin düğün merasimlerinde de hediye geleneğinin kıymetli bir unsuru olarak dikkat çekmektedir (Elçin 1997: 518-524). Atın hediyeleşmelerde öne çıkmasında Türklerin öteden beri ata verdiği önemin yanında, at koşum takımlarına yansıyan zenginlik de atı devlet erkânı arasında iyi bir hediye aracı yapmıştır (Dingeç 2009: 1062).

Hediyeleşme geleneğinin İslam dininde de önemli bir unsur olarak görüldüğünü hadislerde bulunan hediye ve hediyeleşme konusundaki ayrıntılı hüküm ve bilgilerden anlamak mümkündür. Hz. Peygamber, hediyeleşmenin insanlar arasındaki sevgi ve dostluğu geliştirdiğini; kıskançlık, bencillik, cimrilik gibi kötü duyguları giderdiğini; aynı zamanda rızkın genişlemesine de vesile olduğunu belirterek hediyeleşmeyi teşvik etmiş, verilen hediyelerin (haklı bir sebep yoksa) geri çevrilmemesini istemiştir. Yine Hz. Peygamber'in komşu ülke hükümdarlarına, arkadaşlarına ve aile fertlerine çeşitli hediyeler verdiği, kendisine gönderilen hediyeleri temiz ve helal olduğu sürece kabul ettiği ve hediyelere yine hediye ile karşılık verdiği bilinmektedir (Bardakoğlu 1998: 151).

Şahsi ilişkilerde bireylerin değer verdiği insanları mutlu etme ve onlara karşı hislerini belirtmede en etkili yollardan biri olan hediyeler; tören, kutlama ve geçiş merasimleri gibi toplumsal ilişkilerde de vazgeçilmez unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu boyutuyla bağlı, ihsan, ödül kavramlarının yanı sıra teşvik, takdir, yardımlaşma vb. anlamları da yüklenerek sosyal bir fonksiyon kazanan hediyelerin bir mendilden, bir ülkeye kadar değişik biçimlerde ve büyüklüklerde çeşitlenebildiği, sunan kişinin sosyo-ekonomik konumuna, kişisel zevk ve tercihlerine göre şekillendiği görülmektedir (Önal 2008: 104-105).

Veliler Etrafında Anlatılan Efsanelerde Hediye ve Hediyeleşme Şekilleri

Kökenleri çok eskilere dayanan hediye ve hediyeleşme geleneğinin hem birey hem de devlet ilişkilerinde yakınlaşmayı sağlayan, dostlukların pekişmesine katkıda bulunan bir kültürel öge olduğu aşikârdır. Bu geleneğin bireysel ilişkilerdeki boyutunda yer alan veliler arasındaki hediye ve hediyeleşmelere bakıldığı zaman bunları iki grupta değerlendirmek mümkündür.

1. Dağdaki Velinin Şehirdeki Veliye Hediyesi:

Veliler arasında hediye ve hediyeleşmelerin görüldüğü efsanelerin ilk grubunu biri dağda diğeri şehirde yaşayan, genellikle aralarında kardeşlik veya arkadaşlık bağı bulunan iki veliden, dağdakinin şehirdeki kardeş veya arkadaşını ziyarete giderken hediye götürdüğü anlatılar oluşturmaktadır. *Adana*'da Çoban Dede ile Ali Dede (Çağınlar 1994: 172), *Amasya*'da **Niyaz Baba ile Piri Baba** (Özdoğan 2006: XXV-XXVI) ve **Serçoban ile Şeyh Zekeriyya** (Kavcar-Yardımcı 1988: 105-106), *Aydın*'da **Madran Baba ile Karaca Ahmet** (Kavcar-Yardımcı 1988: 85-89), *Balıkesir*'de Çırpılı Dede ile Hasan Baba (Akyalçın 1998: 57-58), Çanakkale'de **Dağ-ı Mehmed**

Dede ile Alâeddin Kalfa (Güzel 1997: 276), *Elâzığ*'da **Şivan ile arkadaşı** (Görkem 2006: 149), *Hata*'ya **Azhar Dede ile Kubbe Dede** (İnce 2009: 94-95), *Konya*'da **Bulkar Bozoğlan ile kardeşi** (Emiroğlu 1993: 284) adlarına bağlanarak anlatılan efsaneler, bu grupta yer alan metinlerdir.

Anadolu'nun birçok şehrinde farklı veliler etrafında benzer şekilde anlatılan bu efsanelerin olay örgüsüne bakıldığında, birbirleriyle *kardeş* veya *arkadaş* iki veli ile karşılaşılmaktadır. Bunlardan biri *dağda* yaşamını sürdürürken diğeri şehirde ikamet etmekte ve bir meslek erbabı (ayakkabı ustası) olarak geçimini temin etmektedir. Dağda yaşayan veli, kardeşini veya arkadaşını ziyaret etmek gayesiyle şehre gitmeye karar verdiği bir gün eli boş gitmemek için sepetine kar (sepette karın götürüldüğü zaman yaz mevsiminin en sıcak günlerindedir), mendiline süt veya kar ya da zembiline su doldurup hediye olarak götürür. Şehre vardığı zaman hediyesini dükkânın duvarına asar. Bunların sohbeti sırasında ayakkabı yaptırmak veya almak için dükkâna bir kadın gelir. Ayakkabı ustası olan veli müşterisiyle ilgilenirken dağda yaşayan velinin gözü, ayakkabı deneyen kadının ayağına takılır. Kadının çıplak ayağını veya kazara örtüsü açılmış bacağına gören velinin hediye olarak getirdiği mendildeki süt veya zembildeki su damlamaya, mendil ya da sepetteki kar erimeye başlar. Bu duruma şahit olan kardeşinin veya arkadaşının ikazıyla kendine gelen veli, hatasının farkına varır. Yaşanan bu olaydan sonra şehirdeki kardeşinin veya arkadaşının merteye olarak daha üstün olduğunu anlayan veli, yaşadığı dağa geri döner.

2. Dağdaki Velinin Hediyesine Karşılık Şehirdeki Velinin Hediyesi:

Velilerle ilgili efsanelerde hediye ve hediyeleşmelere yer verilen metinlerin ikinci grubunu misafir velinin hediyesine ev sahibi tarafından karşılık verildiği anlatılar meydana getirmektedir. *Adana*'da **Sultan Habibin Nacar ile kardeşi** (Çağınlar 1994: 228), *Aksaray*'da **Hasan Dede ile Ali Baba** (Sakaoğlu 2004: 119-121); *Hasan Baba ile Külhani Ali Baba* (Peker 2015: 280-284), *Bolu*'da **Kaplan Dede ile Ahmet Dede** (Durdu 2001: 127-128), *Isparta*'da **Ali Dede ile Hasan Dede** (Göde 2010: 401), *Kastamonu*'da **Benli Sultan ile Hazret-i Pir** (Yüksel 2011: 80), *Kayseri*'de **Hasan Baba ile Ali Baba** (Önder 1970: 158-159), *Muğla*'da **Çiçek Baba ile Hüsamet'in Efendi** (Önal 2003: 346) adlarına bağlanarak anlatılan efsaneler, bu grupta yer alan metinlerdir.

Olay örgüsü olarak ilk gruptaki efsanelerle dağda yaşayan velinin şehirdeki kardeş veya arkadaşına ziyarete giderken hediye olarak süt, su veya kar götürmesi kısmına kadar birebir örtüşen bu metinlerde, ev sahibi konumundaki velinin hediyeye karşılık vermesi söz konusudur. Şehirde ikamet eden ve bir meslek (ayakkabıcılık, külhanlık vb.) erbabı olan veli, kendisine sepette veya mendilde kar ya da su getiren kardeşi ya da arkadaşını uğurlarken ona mangaldan içine köz koyduğu pamuğu/mendili hediye etmektedir. Normalde közün pamuğu, mendili veya mendili tutanın elini yakması gerekirken hediyesi veren velinin kerameti sayesinde yakmadığı, hediyesini alan velinin ise yaşadığı dağa gitmek üzere yola koyulduğu görülmektedir.

Bu grubun içindeki efsanelerde hediyeleşme olayının farklı şekilde yaşandığı örneklerle de karşılaşılmaktadır. *Hasan Dede ile Ali Baba* etrafında anlatılan efsanede Ali Baba, arkadaşısı Hasan Dede'nin davetine icabet etmek amacıyla onu ziyarete giderken avucuna aldığı ateşi hediye olarak götürür. Ali Baba'nın elinde kül veya yara olmadığını gören Hasan Dede, arkadaşının söylediği sözlere de sinirlenerek çevredeki taşlardan birini onun arkasından yuvarlar. Meseleye vakıf olan Ali Baba, üzerine gelmekte olan taşı durdurur. *Hasan Baba ile Külhani Ali Baba* hak-

kinda anlatılan efsanelerde ise Hasan Baba ve hamam çalıştıran Ali Baba'nın âdeta evliyalık yarışına girdikleri görülmektedir. Ali Baba'nın Hasan Baba'ya gönderdiği ateş değişmeden dururken Hasan Baba'nın Ali Baba'ya gönderdiği mendil içindeki kar şehre gelir gelmez erimektedir. *Sultan Habibin Nacar ile kardeşi* arasındaki hediyeleşmede de Habibin Nacar kardeşine sepette kar, kardeşi de ona pamuk içinde köz göndermektedir. Şehre gelen Habibin Nacar'ın sepetteki karı erimeye başlarken kardeşinin pamuk içinde gönderdiği köz olduğu gibi durmaktadır.

Kaplan Dede ile Ahmet Dede, Ali Dede ile Hasan Dede, Hasan Baba ile Ali Baba etrafında anlatılan efsanelerde ise hediyeler üzerinden yaşanan üstlük mücadelesi daha belirgin şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu efsanelerde dağdaki velinin hediye olarak getirdiği mendildeki kar, su veya sütün yanına şehirdeki velinin ocaktan veya mangaldan alıp mendile koyduğu köz de asılmaktadır. Diğer örneklerde olduğu gibi, bunlarda da dükkâna gelen kadınları gören velilerin getirdikleri hediyeler erimeye veya damlamaya başlar.

Birine pamuk veya mendil içinde köz gönderme olayına dair bir efsane *Hoca Ahmet Yesevi* etrafında teşekkül eden anlatılar arasında da yer almaktadır. Erkek ve kadın müritlerin birlikte katıldığı zikir meclisleriyle ilgili olarak etrafta çeşitli iftiralar uydurulmaya başlayınca *Hoca Ahmet Yesevi*, pamukla ateşin içine konulduğu ağzı mühürlü bir hokkayı Maveraünnehir ve Horasan âlimlerine gönderir. Hokka açılıp pamuk ve ateşin birbirine hiç tesir etmediği görüldüğü zaman *Hoca Ahmet Yesevi*'nin kerameti anlaşılır (Köprülü 2007: 62-63). Bu olayın benzeri Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde *Abdal Musa* ile *Geyikli Baba* arasında yaşanır. Abdal Musa'nın Geyikli Baba'ya kor olmuş ateşi pamuk içine sarıp göndermesi üzerine, Geyikli Baba da ona hediye olarak geyik sütü gönderir (Dağlı-Kahraman 2008: 59).

Veliler arasındaki hediye ve hediyeleşmeler üzerine şekillenmiş bu efsaneler insan-nefis mücadelesine dayanan, kişilerin nefisleri üzerinde hâkimiyet kurma çabalarının ön planda olduğu anlatılardır. Başka bir şekilde ifade edecek olursak, veliler arasında yaşanıyor gibi görünen çekişmeler aslında kişilerin kendileriyle yani gizli rakipleri konumundaki nefisleriyle olan mücadeledir. Öyleyse bu anlatılarda velilerin gerçek rakibi olarak görebileceğimiz nefis nedir veya neyi ifade etmektedir? Nefis, Kur'an-ı Kerim'de ve ona dayanan tasavvuf anlayışında karşılaşılan temel psikolojik kavramlardan biridir. Birçok psikolojik kavramda olduğu gibi tanımlama ve sınırlama sorununun da beraberinde getiren nefis; Kur'an-ı Kerim'de hem ruh hem de beden anlamına geldiği gibi kendilik, zat ve kişilik anlamlarına da gelmektedir (Aşkar 1998: 313). İnsanın kendini tanımasının çok önemli olduğu tasavvufta, nefsin yedi mertebesi ve sıfatı (*emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râziye, marziyye, zekiyye/kâmile*) olduğu kabul edilir. Tasavvuf anlayışında nefsin bilmek, Allah'ı tanımanın en sağlıklı yoludur ve "*Nefsini bilen Rabbini bilir*" bu bağlamda çok sık kullanılan bir sözdür. Mutasavvıflara göre insanın putu olan nefis; kendini beğenir, kendine tapar, kendine hayrandır, bencildir, şımarıktır, kibirlidir. Topraktan yaratılmış olduğundan zayıf, çamurdan olması sebebiyle cimri, balçıktan olduğu için şehvetli, pişmiş topraktan olduğu için de cahildir. Zaaf, cimrilik, şehvet ve cehalet özelliklerine sahip olan nefsin tabiatında; yırtıcılık, vahşilik, hayvanlık, şeytanlık ve tanrılık vardır. Nefisteki düşmanlığın, saldırganlığın kaynağı yırtıcılık; oburluğun ve hırsın kaynağı hayvanlık; hilekârlığın ve kurnazlığın kaynağı şeytanlık; büyüklenme ve her şeye tek başına hükmetme arzusunun kaynağı tanrılıktır (Uludağ 2006: 528).

Tasavvuf öğretilerine daha çok olumsuz taraflarıyla yansıyan nefis kavramı, konumuzla

ilgili efsanelerde de bencillik ve büyülenme özellikleriyle karşımıza çıkmaktadır. İlk grupta yer alan efsanelerde, manevi mertebe olarak kardeşinden veya arkadaşından daha üstün olduğunu düşünen ve götürdüğü hediye ile bu düşüncesini bir nevi göstermek isteyen veli, nefesine yenik düşmesi neticesinde hatasıyla yüzleşmek zorunda kalır. Yaşamını insanların içinde sürdüren ayakkabıcı kardeşin veya arkadaşın ikaz mahiyetindeki “*Dağda evliya olmak kolay iş, önemli olan bunu şehirde başarabilmektir.*” (İnce 2009: 95), “*Dağın başında ermek kolay, gel de ak topuklara, ak gerdana bakıp da görmeden erenlerden ol.*” (Özdoğan 2006: XXVI), “*Dağda bayırda evliya olmak kolaydır, önemli olan şehirde birçok tehlikeden kendini korumaktır.*” (Akyalçın 1998: 58) gibi sözler hatanın farkına varılmasını sağlamaktadır. İkinci gruptaki efsanelerde ise hediyeyle hediye ile karşılık veren velinin bir üstünlük gösterme çabasından ziyade muhatabına ders verme amacıyla olduğu düşünülebilir. Bu amacın altında örtülü de olsa sen kendini üstün görebilirsin ama ben senden daha üstünüm mesajı verme düşüncesi de yatmaktadır.

Söz konusu efsaneler, nefesine hâkim olduğunu düşünen velilerin birbirleri üzerinde üstünlük kurma mücadelesine sahne olmasının yanında bünyesinde barındırdığı karşıtlıkla da dikkat çekmektedir. Bu karşıtlık, konargöçer ve yerleşik medeniyet anlayışına dair özelliklerle velilerin -sembolik olarak- temsil ettiği zümrelere dayalıdır. Dağda hayatını sürdüren velilerin konargöçerliği, şehirde ikamet edenlerin ise yerleşik medeniyeti temsil ettiği bu efsanelerde, şehirde ikamet eden velilerin tamamı bir meslek icra ederek (çoğunluğu ayakkabıcılık bir örnekte ise külhanlık) geçimlerini sağlarken dağda yaşayanlardan bazıları çobanlık yapmaktadır. Çoban Dede, *Niyaz Baba*, Çırpılı Dede çobanlık yapan velilerdendir. Öte yandan hediye olarak götürülen süt, su veya kar da yaşanan ortama uygunluk göstermektedir. Bu efsanelerde, nefisleri üzerinde hâkimiyet kurmayı amaçlayan velilerin amaçlarına ulaşabilmek için belirledikleri yöntemlerde de aynı karşıtlık görülmektedir. Dağda yaşamayı tercih eden veli, insanlardan uzaklaşarak beden ve ruhen bir tecrit hayatı yaşarken şehirde ikamet eden veli, insanların içinde hayatını sürdürmeyi tercih etmektedir. Yani, biri inzivaya çekilip sakinliği seçerek olumsuzluklardan kaçmaya çalışmakta diğeri ise kalabalıklar arasına karışıp kargaşa içerisinde olumsuzluklarla mücadele etmektedir.

Efsanelerde insanlardan uzak bir yaşamı tercih etmiş kişiler olarak sembolleştirilen dağdaki veliler, dinî olduğu kadar toplumsal temele de dayanan bir anlayışın temsilcileridir. İzlerine Türk mutasavvıflarının piri Hoca Ahmet Yesevi'nin hikmetlerinde rastlanan bu anlayış, yozlaşmış toplumsal ilişkilerden uzaklaşmayı ve dünyevi nesnelere dikkat göstermek yerine içsellik ve kendine hâkim olma gibi değerleri yüceltmektedir. Çürümüş siyasi ve sosyal yapının mağduru gönlü kırık kimselere dağ ve çölleri mesken tutmalarını öğütleyen hikemi söyleyiş, buralarda verilecek mücadeleler sayesinde yetkin bir toplum yapısının şekillenebileceğini düşünür (Yıldız 2017: 83-85).

Konumuzla ilgili efsanelerde dağda yaşayan veli tipi, İslami Türk edebiyatının ilk eserlerinden *Kutadgu Bilig*'deki, dağ başında bir lokma bir hırka anlayışı ile hayatını devam ettiren zahit tipi *Odgurmuş*'la benzerlik göstermektedir (Alptekin 2017: 44). Bu eserde *Odgurmuş*; yakın akraba ve kardeşlerinden uzaklaşarak şehir halkından yüz çeviren, Tanrı'ya ibadet etmek için kalkıp tek başına dağa çıkan, dünyadan yüzünü çevirip dünya endişelerini gönlünden uzaklaştıran, ibadetle günah hastalığını tedavi etme yoluna giden fazilet ve takva sahibi bir kimse olarak karşımıza çıkmaktadır. Akrabası Öğdülmiş'in tavsiyesiyle kendisini devlet hizmetine çağırarak hükümdar

Kün-Toğdı'nın davetlerine her defasında olumsuz cevap veren *Odgurmuş*, nefis ve hevesine kapılmamak için insanlardan uzaklaşarak halvete çekildiğini, böylece insanlara kapısını kapatarak Tanrı'ya ibadetle meşgul olduğunu, insanlardan uzakta olması dolayısıyla da kendini günahlardan koruduğunu söyleyerek yaşadığı hayattan memnuniyetini dile getirmektedir (Yusuf Has Hâcib 1959: 231-440).

Eserde akli sembolize eden Ögdilmiş toplumsal ve siyasal hayatın gerekliliğine inandığından dünya hayatının ve varlığın değerinin toplumsallık içinde süreceğini savunurken akibeti sembolize eden *Odgurmuş*, topluma ve devlete faydalı olmayı bir vazife görmediği gibi dünyevi isteklerden bağımsızlaşıp ebedî mutluluğa ulaşmayı kendine gaye edinmiştir. İktidarı ve toplumsal hayatı üstün gören Ögdilmiş ile dünyadan yüz çevirip zahidane yaşam biçiminin üstünlüğüne inanan *Odgurmuş* üzerinden ortaya konan iktidar birey/toplum anlaşmazlığı yukarıda bahsedilen anlayışla örtüşmektedir (Yıldız 2017: 118-124).

Yesevi hikmetleri ve Kutadgu Bilig'de insanlardan uzaklaşarak dağda yaşamayı tercih eden derviş tipine, menakıpnamelerde de rastlamak mümkündür. Hoca Ahmet Yesevi'nin Anadolu'daki halifelerinden Dediği Sultan, menakıbında anlatıldığına göre dağda yaşayan bir velidir. Bir gün Dediği Sultan'a mektup gönderen Münla Celalettin (Mevlana Celalettin Rumi) onu şehre cemaatle birlikte namaz kılmaya davet eder. Bu davet üzerine Dediği Sultan da Kur'an'ın dağda nazil olmaya başladığını, Musa peygamberin münacatının dağ başında olduğunu, İsa peygamberin dağda çile çıkardığını, Cennet'ten çıkarılan Âdem peygamberin dağ başında Allah'a yalvardığını söyleyerek dağdan inmeyeceğini bildirir (Taşğın 2013: 233).

Öte yandan velilerin birbiri üzerinde üstünlük kurma çabasının hâkim olduğu konumuzla ilgili efsaneler, Şamanların birbirleriyle mücadelelerine sahne olan anlatıları da akıllara getirmektedir. Türk Şaman anlatılarına bu gözle bakıldığında; birbirine kızgın olan veya birbirlerini yok etmek ya da birbirlerinin güçlerini sınamak isteyen Şamanların geyik, şahin, kurt, ayı, balık gibi çeşitli hayvanların donlarına girerek çok çetin kavgalara giriştikleri görülmektedir. Bu kavgalarda güçlü olan Şamanlar, zayıfları yenerken mücadeleyi kaybedenler giriştikleri güç gösterisinin bedelini çoğunlukla hayatlarını kaybederek ödemektedirler (Bayat 2005: 213-243).

Sonuç

Hediye ve hediyeleşme kavramlarından hareketle veliler etrafında anlatılan efsaneleri değerlendirmeye çalıştığımız bu çalışmanın sonucunda şu tespitler yapılabilir :

1. Genellikle insanlar arasında sevgi ve dostluk bağlarının kurulması veya pekiştirilmesi gibi amaçlar için kullanılan hediyeler, veliler tarafından bir çeşit üstünlük gösterme imkânı ya da vasıtası olarak görüldüğünden olağanüstü şekillerde (mendilde su veya süt, zembilde su vb.) taşınmakta bu durum da gösterilen keramet sayesinde mümkün olmaktadır.

2. Dağdaki kardeşinden veya arkadaşından hediye alan velilerden bazılarının, bu ince davranış karşısında ocaktan/mangaldan aldıkları közü bir pamuğa/mendile sararak misafirlerine verdiği, bunu yaparken de hem karşısındakine bir ders verme hem de alttan alta üstünlüğünü kanıtlama çabası içinde olduğu sezilmektedir.

3. Hediyelere yüklenen anlamlar üzerinden insan-nefis mücadelesinin yaşandığı bu efsanelerde; kendinin (dağdaki velinin) ötekinden (şehirdeki veliden) manevi derece bakımından daha üstün olduğunu düşünen veli, bencilliğinin ve büyülenme duygusunun bedelini hatasıyla yüzleşerek ödemekte ve bir atasözümüzde ifade edildiği gibi *ava giderken avlanmaktadır*.

4. İnsanlardan uzaklaşarak nefisini terbiye ettiğini düşünen velinin, insanlarla iç içe yaşamayı seçerek nefisini terbiye eden veli ile kıyaslandığında pek de başarılı olduğu söylenemez. Kendini toplumdan uzaklaştırarak yaşamak, tasavvuf anlayışına uygun görünse de insanlar için iki cihanda mutluluğu esas alan İslam dininin hayat felsefesine aykırı bir durumdur ve belki de bunun sonucu olarak insan-nefis mücadelesini kazananlar hep şehirdeki veliler olmaktadır.

5. Söz konusu efsaneler mekân bağlamında düşünüldüğü zaman ise, konargöçer ve yerleşik medeniyet yapısına dayalı karşıtlıklar dikkat çekmektedir. Özgürlük, başkaldırı ve uyumsuzluk gibi özelliklere sahip dağ imgesine karşı iktidara tabi olma, uyumluluk ve kabullenme gibi özellikler taşıyan şehir imgesi arasında yaşanan mücadele efsanelerde veliler üzerinden yaşanır. Hepsinde dağdaki velinin imtihanı kaybettiği bu efsaneler, yerleşik kültür ve iktidar hâkimiyetinin baskısı karşısında direnen konargöçer Anadolu Türklüğünün mücadelesini de yansıtmaktadır.

6. Dışarıdan bakıldığında velilerin birbirlerine üstünlük sağlama mücadelesine sahne olan bu efsaneler, Türk Şaman anlatılarında Şamanlar arasında yaşanan mücadelelerden izler taşımaktadır. Hem Şamanlarla hem de velilerle ilgili söz konusu anlatılardaki mücadele şekilleri kıyaslandığında, göçebe hayat tarzının çetinliğini bünyesinde barındıran kanlı ve sert Şaman savaşlarının, yerleşik medeniyet anlayışının sakin ve durağan yapısını yansıtan veliler arasında tatlı bir mücadeleye dönüştüğü düşünülebilir.

7. Son olarak diyebiliriz ki insanın en büyük savaşı kendiyile olan mücadelesidir, görmezden geldiği veya kaçtığı şeylerle bir gün yüzleşmek zorunda kalacak olması, tabi olduğu imtihanın gereğidir ve bundan kurtuluşu yoktur. Konumuzla ilgili efsanelerde de bu gerçeğin yansımalarını görmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- AKAY Ali, *Armağan*, Doğu Batı Yayınları, Ankara-2016.
- AKYALÇIN Necmi, *Balıkesir Yöresinde Yatır Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma*, Balıkesir Belediyesi Yayınları, Balıkesir-1998.
- ALPTEKİN Ali Berat, "Dîvânu Lugâti't-Türk'ün Menkıbe ve Mitoloji Açısından Değerlendirilmesi", *IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı Cilt 1*, Ömer Halisdemir Üniversitesi Yayınları, Niğde-2017, s.43-49.
- AŞKAR Mustafa, *Niyazî-i Mısri ve Tasavvuf Anlayışı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-1998.
- BARDAKOĞLU Ali, "Hediye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.17, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul-1998, s.151-155.
- BAYAT Fuzuli, *Türk Şaman Metinleri (Efsaneler ve Memoratlar)*, Üç Ok Yayınları, Ankara-2005.
- ÇAĞIMLAR Zekiye, (1994), *Adana Yöresi Yatır-Ziyaret ve Ocaklarla Bunlara Bağlı Anlatılan Efsaneler*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana-1994.
- ÇAY Abdulhalûk, *Türk Ergenekon Bayramı (Nevrûz)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara-1985.
- DİNGEÇ Emine, "Osmanlı Sarayında Eski Bir Türk Geleneği: Yeni Yılda Hediyeleşme", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/8 (2009) Fall, s.1055-1073.
- DURDU Aydın, "Bolu İlinde Bulunan Türbeler Üzerine Bir Değerlendirme", *Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1998*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-2001, s.115-159.
- ELÇİN Şükrü, *Halk Edebiyatı Araştırmaları II*, Akçağ Yayınları, Ankara-1997.
- EMİROĞLU Kudret - Suavi AYDIN, *Antropoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara-2003.
- EMİROĞLU Seyit, *Konya Efsaneleri (İnceleme-Metin)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya-1993.
- ERGİN Muharrem, *Dede Korkut Kitabı-I*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara-2004.
- GÖDE Halil Altay, *Isparta Efsaneleri*, Fakülte Kitabevi Yayınları, Isparta-2010.
- GÖKA Erol, *Türklerin Psikolojisi-Tarihin Ruhumuzda Bıraktığı İzler*, Kapı Yayınları, İstanbul-2017.
- GÖRKEM İsmail, *Elâzığ Efsaneleri (İnceleme-Metinler)*, Manas Yayıncılık, Elâzığ-2006.
- GÜZEL Abdurrahman, "Türk Edebiyatı'nda Çanakkale Savaşları ve Zaferi ile İlgili Menkıbe, Destan, Şiir, Anekdot ve Efsaneler", *Türk Kültürü*, 409 (1997), Mayıs, s.268-285.
- İNCE Gül, *Hatay'da Bulunan Ziyaret-Yatır Yerleri ile İlgili İnanışlar ve Bu Ziyaretler Etrafında Oluşan Efsaneler*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya-2009.
- KAHRAMAN Seyit Ali - Yücel DAĞLI, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi (Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit)*, 2. Cilt 1. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-2008.

- KÂŞGARLI MAHMUD, *Divânü Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Haz. Ahmet Bican Ercilasun - Ziyat Akkoyunlu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara-2014.
- KAVCAR Cahit - Mehmet YARDIMCI, *Efsanelerimiz İnönü Üniversitesi Efsane Derleme Yarışması*, Malatya-1988.
- KÖPRÜLÜ M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Yayınları, Ankara-2007.
- ÖNAL M. Naci, *Muğla Efsaneleri (Araştırma-İnceleme)*, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla-2003.
- ÖNAL Sevda, "Edebi Metinlere Yansıyan Yönüyle Osmanlı Toplumunda Hediyeleşme", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11/1 (2008), s.103-113.
- ÖNDER Mehmet, *Bitmez-Tükenmez Anadolu*, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara-1970.
- ÖZDOĞAN Rahime, (2006), *Amasya'da Adak Yerleri ile İlgili Halk Anlatıları*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun-2006.
- PEKER Selçuk, *Mezar ve Türbelere Kült Merkezli Bir Bakış (Aksaray Örneği)*, Kömen Yayınları, Konya-2015.
- SAKAOĞLU Saim, *101 Anadolu Efsanesi*, Akçağ Yayınları, Ankara-2004.
- TAŞĞIN Ahmet, *Dediği Sultan ve Menakıbı (Konya ve Çevresinde Ahmet Yesevi Halifelerinin İzleri)*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya-2013.
- TEZCAN, Mahmut, "Folklorik ve Antropolojik Yönleriyle Hediye Geleneği ve Türk Kültüründeki Yeri", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, XXII/1 (1989), s.29-36.
- ULUDAĞ Süleyman, (2006), "Nefis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.32, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul-2006, s.526-529.
- YILDIZ Mustafa, *Türk Siyasî Bilgeliğinin Kadim Kapıları (Siyaset Felsefesi Açısından Erken Dönem Türk-İslâm Düşüncesi)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul-2017.
- YUSUF HAS HÂCİB, *Kutadgu Bilig II Tercüme Çev.* Reşid Rahmeti Arat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1959.
- YÜKSEL Gülşah, (2011), *Kastamonu Efsaneleri*, Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yozgat-2011.